

Hvad blev der af »Øst«? – En introduktion og et postscriptum

Rune Holmgaard Andersen*

Cand.scient.pol, gæstere­daktør Nordisk Østforum

Abstract: What happened to the 'East'? An introduction and a postscript

Is it still – if it has ever been – relevant to talk about the 'East' as a special region? This article introduces, frames, and concludes on the *Nordisk Østforum* special theme series *What happened to the 'East'?*, and provides the theoretical foundation for the four empirical studies in this series. The article discusses the historical roots and general negative connotations surrounding the notion of 'East' in both the 'West' and the 'East', as well as the recent revival of 'Eastern' identities and their relations to the surge of illiberal currents on the global scene. Before outlining the findings of the four empirical studies, the article discusses the concept of 'region', proposing a concept more dynamic than implied by the classical focus on geographical proximity. It concludes by discussing the continued relevance of the 'East' in light of the findings of the four empirical studies. While there are clear differences, care should be taken to avoid stereotyping that disregards the variance and dynamics within and across the members of the two regions. Demarcations between 'East' and 'West' are in no way fixed.

Keywords: the 'East', the 'West', region, identity

The revolution of 1989 in Eastern Europe has largely invalidated the perspective of half a century, compelling the reconsideration of Europe as a whole. The maps on the wall have always showed a continent of many colors, the puzzle pieces of many states; the dark line of the iron curtain supplying the light and shadow in front and behind, was drawn on the maps in the mind. Those maps must be adjusted, adapted, reconceived, but their structures are deeply rooted and powerfully compelling. (Wolff, 1994, s. 3)

Er det stadig – hvis om nogensinde – relevant at snakke om »Øst« som en særskilt region? Det er spørgsmålet, artiklerne i nærværende temaserie forsøger at besvare.

Mens geografi i fysisk topografisk forstand kun ændrer sig markant på den meget lange bane, kan *opfattelsen* af geografi, det vil sige geografi som mental konstruktion, ændre sig med kort varsel. Mens kartografiske landkort således ofte er brugbare længe efter de er publiceret, opdaterer og reorienterer vi konstant vores personlige subjektivt

*Kontaktinformasjon: Rune Holmgaard Andersen, epost: rha@post12.tele.dk

indlejrede »mentale kort« og dertil hørende antagelser om eget og andres medlemskab af dette eller hint »forestillet fællesskab«. ¹ Alt fra store geopolitiske og økonomiske omvæltninger, over ændringer i den offentlige diskurs, til personlige oplevelser bidrager til at forme og omforme den måde, hvorpå vi hver især – bevidst såvel som ubevidst – opfatter os selv og »de andre«. Mens landkort hjælper os med at orientere os spatielt, er det vores mentale kort, som definerer den måde vi oplever, forstår, bedømmer og – ikke mindst – kommunikerer med og om verden omkring os på.

Mentale kort er mere og andet end det, vi finder på traditionelle landkort. I modsætning til typografiske kort bygger de ikke på standardiserede, objektive og verificerbare videnskabelige opmålinger. ² I stedet består de af en blanding af faktisk viden – eller uvidenhed – og normative evalueringer, sympatier og antipatier og repræsenterer sig i mere eller mindre eksplicite stereotyper om egen og andres position og værdi. Mentale kort er af natur egocentriske. Det er os selv, hver især, som indtager centrum. ³ »De andre« er således placeret i en vis afstand fra vores personligt definerede zenit; den subjektive afstand defineret ud fra hvor meget vi ved – eller, rettere, tror vi ved – om disse »andre« og vores vurdering af deres værd. Kort afstand mellem forestillingen om os selv og bestemte »andre« er udgangspunktet for følelsen af mellemfolkelig samhørighed; stor afstand giver grobund for indifferens, stigmatisering, xenofobi og mytologisering.

Vores opfattelser af geografi og regional samhørighed afhænger således af et bredt spekter af faktorer, som hver især fluktuerer. Som social konstruktion er geografi, som indikeret i åbningscitateret, dog ofte præget af *stickiness*. Der er således intet, der garanterer, at vores mentale kort afspejler manifesterede ændringer i den politiske, sociale, økonomiske, demografiske eller kulturelle virkelighed. Dette gælder især i forhold til lande og folk i »periferien«, som vi ikke normalt interagerer med på daglig basis. Jo længere væk et land eller et folk befinder sig mentalt fra vores eget liv og hverdag, jo større bliver risikoen for, at vi ukritisk accepterer ufunderede fordomme som generelle sandheder. Gamle stereotyper og tankemønstre kan således overleve, selvom den objektive virkelighed ikke burde tilsige det. Den subjektive karakter af mentale kort betyder også, at de er åbne for strategisk manipulation.

¹ Mentale kort og relaterede og overlappende begreber såsom »imagined maps« og »geografiske repræsentationer« har deres udgangspunkt i kulturgeografi og er associeret med kritisk geografi og – i særdeleshed – populær geopolitik, se for eksempel Hagen (2003) og Dittmer & Bos (2019). For mere om »forestillede fællesskaber« se Anderson (2016).

² Hermed ikke sagt at typografiske kort er frie for politiske og normative valg. Se for eksempel Zeiglers (2002) analyse af hvordan post-kommunistiske landkort, via valg af perspektiv eller tilskæring, har været med til at understøtte nationsopbygning og nationale narrativer. Topografiske landkort kan således anvendes strategisk til at påvirke og manipulere folks mentale kort.

³ Swindle, Dorius & Melegh (2019) finder for eksempel, at folk har en »positive self-ranking bias«, hvorved de generelt rangerer deres eget lands udviklingsniveau og kulturelle værdi højere end den rangering, deres land modtager af folk fra andre lande.

Stereotypiske samlebetegnelser som »Nord«, »Syd«, »Øst« og »Vest« kan, positivt set, være med til at strukturere vores opfattelse af verden. De tjener både som referencepunkter og som heuristiske spejle. De bliver dog kontraproduktive, hvis de bygger på falske forudsætninger eller indgroede antipatier eller idylliseringer, som ikke har bund i virkeligheden. I sådanne tilfælde er der risiko for, at vi drager – og reproducerer – unuancerede, forhastede eller direkte forkerte og selvforherligende konklusioner om os selv og »de andre«, hvilket i sidste ende kan have negative politiske og økonomiske konsekvenser. Fejlagtige stereotypiske forestillinger er udbredte blandt lægmænd og i den kulørte presse. Det er dog væsentligt at anerkende, at mentalt indlejrede men fundamentalt forkerte antagelser om verdens beskaffenhed også flourer indenfor den socialvidenskabelige verden (for eksempel Boyer, 2000).

»Øst« i »Øst« og »Vest«

Mens Jerntæppet for længst er faldet, og Berlinmuren og Checkpoint Charlie er gået fra at være frygtede barrierer til yndede turistattraktioner, lever begreber som »Østeuropa«, »østblokken« og »de tidligere sovjetstater« stadig videre i såvel den »vestlige« offentlige debat som i folks mentale kort. Betegnelserne anvendes ofte og i flæng – og generelt med negative konnotationer. Således fremstilles »østlandene« og »østeuropæerne« i den »vestlige« offentlige debat generelt som værende tilbagestående og tilbageskuende, og forhold og begivenheder i enkelte lande, eller blandt enkelte medlemmer af deres befolkninger, ekstrapoleres ikke sjældent til alle »østlande« og alle »østeuropæere« uden yderligere nuancering.⁴

Det er dog ikke udelukkende i »Vest« at begreberne »Øst« og »Vest« stereotypificeres. Dette gælder også i lande, som i den offentlige (vestlige) debat betragtes som faldende ind under betegnelserne »Østeuropa« eller (den tidligere) »Østblokken«. I mange af disse lande har »Øst« en negativt ladet betydning, som opsummerer det udgangspunkt, man søger væk fra, mens »Vest« definerer det imaginære, ofte groft idealiserede, endepunkt, man i politisk, økonomisk og – ikke mindst – kulturel og identitetsmæssig henseende stræber imod. »Øst« og »Vest«, som stereotypificerede mentale referencepunkter, har således været definerende for, hvem »vi« var, er og ønsker at blive, og hvem »de andre« er. »Øst« og »Vest« har således spillet en vigtig rolle som pejlemærker i de post-kommunistiske landes nations(gen)opbygning.

For mange »Øst«-lande har den post-kommunistiske periode således i høj grad handlet om at vende tilbage til det, man betragter som sin rette – og ikke mindst retmæssige – plads i »Vesten«.⁵ I den forbindelse har det været af afgørende betydning

⁴ Se Hudabiunnig (2004) for en kvalitativ analyse af hvordan tysksprogede kvalitetsaviser generelt portrætterer »Østeuropa« negativt og i modsætningsforhold til EU15.

⁵ Jerntæppets opdeling af Europa i en vestlig og en østlig del blev set som om en kulturel og historisk anomalitet, hvilket for eksempel afspejlede sig i slogans som »Return to Europe« og »Return to the Western World«, som blev anvendt under de folkelige protester, som førte til kommunismens fald i 1989–1991. For et tidligt eksempel på dette, se Kundera (1984).

at opnå »de gamle« vestlige landes anerkendelse af, at man nu er fuldgyldige medlemmer af »det gode selskab« (Hagen, 2003; Lindstrom, 2003; Szondi, 2007).⁶ Dette har til tider resulteret i en internt kamp mellem de tidligere kommunistiske lande om, hvem der er mest »europæisk« eller »vestlig« (Szondi, 2007, s. 10).⁷ Spørgsmålet om »Øst« og »Vest« har således spillet en essentiel rolle i forhold til både den *interne* identitetsdannelse og i forhold til *eksterne* udenrigspolitiske orienteringer og prioriteter.⁸ Medlemskab af EU og NATO blev af mange set som det formelle bevis på denne tilbagevenden til »Vesten«, men »kampen« for *de facto* ligeværdighed har fortsat op til i dag. »Transitionerne« har således ikke bare været et spørgsmål om politisk og økonomisk omstilling og modernisering, men har i lige så høj grad været en mental, national og kulturel frigørelses- og renselsesproces. For de »vestvendte østlande« har det således været afgørende at blive en del af den »Vestlige« kerne, for derved at undgå at havne i en situation, hvor rollen som sovjetisk periferi byttes ud med rollen som »vestlig« periferi. Denne psykologiske higen efter »Vestlig« anerkendelse og ligeværdighed – og medfølgende »overfølsomhed« overfor alt som associerer dem med »øst« – kan forventes at præge disse lande og deres internationale aggeren langt ind i fremtiden. Vigtigheden af denne »symbol«-kamp kan næppe overvurderes.

Et eksempel på bestræbelsen på at sikre anerkendelse af kulturel samhørighed med »Vest« er Toomas Hendrik Ilves, som i 1999 – i rollen som estisk udenrigsminister – holdt en tale på det Utrikespolitiska institutet i Stockholm. Her plæderede han for, at Estland kulturelt set er et nordisk land (eller, som han kalder det, et »Yuleland«/ »Juleland«) og – underforstået – hverken er et baltisk endsige et østeuropæisk land (Ilves, 1999). Et andet eksempel er den virak det skabte på de sociale medier, da det daværende lettiske medlem af Europaparlamentet, Artis Pabriks, den 7. januar 2017 i et Twitter-feed meddelte, at FNs statiske afdeling, UNSD, nu endelig havde omklassificeret Estland, Letland og Litauen fra at være »Østeuropa« til at være del af »Nordeuropa« (Pabriks, 2017). Historien viste sig dog at være en and.⁹

Der findes dog også modsatrettede strømninger, som både har folkelig rod og politisk medvind (Rose & Munro, 2008; White & McAllister, 2008; White,

⁶ For et nyere eksempel, se Volodymyr Zelenskij's indsættelsestale som ukrainsk præsiden 20. maj 2019 (Zelenskij, 2019).

⁷ Målet for de »vestvendte østlande« har generelt været at forskyde grænsen mellem »Øst« og »Vest«, således at de selv falder inden for sidstnævnte kategori. Se Lindstrom (2003), som beskriver hvordan Kroatien og Slovenien, i forsøget på at »frame« sig selv som værende en del af »Vesten«, aktivt har distanceret sig fra betegnelser såsom »Jugoslavisk« og »Balkan«. De to lande har således gennemlevet et parallelt »Return to Europe« og et »exit from the Balkans«. Se også Bakić-Hayden (1995), som betegner forskydningen af »vi« og »de« som »nesting orientalism«.

⁸ Spørgsmålet om »Øst« og »Vest« har i lande som Estland, Letland, Moldova og Ukraine – som under kommunisttiden alle oplevede radikale ændringer i den etniske sammensætning – været kilde til intern konflikt mellem forskellige samfundsgupper.

⁹ FN havde ikke foretaget nogen ændring i deres klassifikation af de tre lande, som allerede var klassificeret som »Northern Europe«. Se i øvrig fodnote 12 nedenfor, for beskrivelse af grundprincipperne i UNSD's geografiske – »kulturuafhængige« – regionale inddelingsprincipper.

McAllister & Feklyunina, 2010). I de senere år har vi således set forskellige – ofte statssponsorerede og/eller kirkelige – forsøg på at (gen)opbygge en speciel »illiberal« »Øst«-identitet. Denne identitet, som ofte antager en nationalistisk form, står som modstykke til det, som bliver set som et dekadent, relativistisk, hyklerisk, handlingslammet, promiskuøst og moralsk forfaldent – men dog stadig hegemonisk – »Vest«. Rusland, repræsenteret ved Præsident Vladimir Putin og den Russiske Ortodokse Kirke, står her som det ideologiske fyrtårn og har med fornyet national selvsikkerhed sat sig selv i centrum for, hvad der mere og mere ligner en antivestlig international bevægelse (Engström, 2014; Silvius, 2015; Suslov, 2014, s. 576).¹⁰

Illiberalisme og antivestlige attituder er tæt forbundne med populisme og forekommer i varierende grad i alle »nye« EU-lande i »Øst«. Indtil videre har de haft stærkest medvind i Ungarn og Polen. »Vest«-kritiske tendenser er dog langt fra exceptionelle for »østeuropæisk« populisme. Det er derimod træk, vi finder blandt stort set alle populistiske partier på tværs af den klassiske opdeling i »Øst« og »Vest«. Selvom der givetvis er større ideologisk spredning indenfor »østeuropæisk« populisme (Engler, Pytlas & Deegan-Krause, 2019), passer den ny(gen(op))fundne »østeuropæiske«, »pan-slaviske« eller »eurasiske« politiske og kulturelle identitet og værdisæt som fod i hose med den nativistiske og globaliseringskritiske populisme, som vi ser sprede sig i det, vi normalt forbinder med »Vesten« (Keating & Kaczmarek, 2019; Rupnik, 2016, s. 84). Det russiske regimes antivestlige ideologi har således fundet meningsfæller blandt en række vestlige populistiske partier og folkelige bevægelser på såvel højre som venstre side af det politiske spektrum, og der er mere eller mindre veldokumenterede eksempler på hvordan en række af disse har bragt sig i et økonomisk afhængighedsforhold til Kreml (Dülffer, Luther & Zacharakis, 2015; Klapsis, 2015; Polyakova, 2014; Shekhovtsov, 2018).

Populismens kombination af moralsk konservatisme, illiberalisme og et stærkt og karismatisk politisk lederskab udgør en »soft power« ressource (Rosenberger & Morley, 2019), som Rusland – i kombination med et arsenal af andre midler såsom trussel om militær intervention, cyberangreb, virkelighedforvrængning via falske nyheder, mobilisering af diasporagrupper, bestikkelse og afpresning samt attentater på politiske modstandere – på subtil vis anvender til at fremme sine udenrigspolitiske mål (Conley et al., 2016). Dette gælder ikke kun i forhold til at sikre sig indflydelse i »det nære udland«, men tjener nok så vigtigt som et redskab i det mere generelle forsøg på at underminere den liberale orden repræsenteret ved EU og USA (Conley

¹⁰ Hermed ikke sagt at Rusland ikke er, og især ikke opfatter sig selv som, et europæisk kerneland (Laruelle i Kolstø & Blakkisrud, 2016). I egen selvforståelse repræsenterer landet derimod det autentiske Europa, og Rusland har en skæbnebestemt »katechonsk« forpligtelse til at være det sidste bolværk mod det moralsk apostatiske »Vest« (Engström, 2014; Morozov, 2015; Østbø, 2016; Sidorov, 2006). Tankegang, som har sit sakrale udspring i munken Philotheus af Pskov's idé om Moskva som Det tredje Rom fra 1523–1524, understøttes af den russiske Ortodokse kirke, og har stået centralt i russisk indenrigs- og udenrigspolitik siden starten af Putins 3. præsidentperiode (Engström, 2014, s. 356 og ss. 362–363).

et al., 2016; Keating & Kaczmarska, 2019; Orenstein & Kelemen, 2017; Rosenberger & Morley, 2019).

Som påpeget af Keating og Kaczmarska (2019) har den politologiske »soft power« litteratur overset, at ikke-liberale, ikke-demokratiske, ideologiske strømninger kan have folkelig opbakning og attraktionsværdi. Selvom Ruslands politiske, økonomiske og religiøse eliter er med til at mobilisere de illiberale tendenser i både »Øst« og »Vest« er illiberalisme ikke udelukkende, hvis overhoved, et produkt af russisk ideologisk tiltrækningskraft. Rusland puster til ilden, men samtidig er der ingen tvivl om at der er folkelig bund i disse strømninger i både »Øst« og »Vest«. Der er en reel efterspørgsel efter politikere, som søger at realisere disse værdier uafhængig af Rusland og Ruslands strategiske narrativer. Der er således både en udbudsside og en efterspørgselsside, som, ifølge Keating og Kaczmarska (2019, s. 19), rummer kimen til en gensidigt selvforstærkende proces, som over tid vil kunne gøre både de illiberale holdninger og Ruslands udenrigspolitiske ambitioner »stuerene« i den bredere offentlighed.

Årsagen til de stadig tydeligere illiberale tendenser i »Øst« er mange og forbundne. Der er en skuffelse over at de – måske urealistisk høje – forventninger fra sen-1980'erne og de tidlige 1990'ere om økonomisk paritet med »Vesten« endnu ikke er indfriet. Der er udbredt utilfredshed med effektiviteten af det politiske system og, ikke mindst, med det politiske establishment, som betragtes som korrump og motiveret af egeninteresser (Učeň, 2007; Wike et al., 2019, s. 27). Nye socio-demografiske skævvridninger har ført til en fremvækst af samfundsgrupper, som føler sig økonomisk og værdighedsmæssigt marginaliserede (Bandelj & Finley, 2019). Der er blandt disse grupper udbredt frygt for, at medlemskabet af den liberale og globaliserede verden ikke alene vil have negativ indflydelse på den økonomiske udvikling og beskæftigelse, men at det også – som konsekvenser af (en indtil videre forestillet) muslimsk masseindvandring – vil true den kulturelle og sociale sammenhængskraft (Brubaker, 2017, s. 1290). Dette skal især ses i sammenhæng med den voldsomme emigration, som de fleste af disse lande har oplevet i løbet af de sidste 30 år (Krastev & Holmes, 2018, s. 126).

Krastev og Holmes (2018) fremdrager desuden en række politisk-psykologiske faktorer som afgørende for de illiberale tendenser i »Øst«. Ifølge Krastev og Holmes skal de anti-vestlige strømninger ses som en folkelig modreaktion på forventningen – såvel det selvpålagte som den, der er pålagt udefra – om politisk, økonomisk og kulturel assimilation med »Vest«. De kontinuerlige forsøg på at imitere »Vest« har ifølge Krastev & Holmes (2018, s. 118) været »a never-ending torment of self-criticism if not self-contempt«. Parret med skuffelsen over stadig at blive set på som inferiorer af »Vesten« samt et måske stadig mindre idealiseret syn på »Vesten«, har dette ført til en søgen efter andre identitetsmæssige alternativer. Her har den russisk sponsorerede populisme været et potent – og psykologisk set fuldværdigt – bud.

Den store bevågenhed, som »Østlig« populisme har fået i både den akademiske litteratur og i »Vestlige« medier, har skabt et billede af, at der er tale om noget

exceptionelt. Dette er dog en forhastet konklusion. Populismens har, som nævnt, været på fremmarch i både »Øst« og »Vest« og er givetvis udtryk for en global tendens. Selvom der er behov for yderligere udforskning af spørgsmålet, kan populismens fremvækst i »Øst« måske betragtes som udtryk for en »normalisering« af det politiske-ideologiske spektrum. Den nærmest universelle opbakning til liberale værdier, som herskede i forbindelse med kommunismens sammenbrud, er nu ved at blive afløst af et mere diversificeret politisk landskab.

Selvom populismen i visse tilfælde har haft negativ indvirkning på de liberaldemokratiske institutioner, er det vigtigt ikke at overvurdere udbredelsen af de anti-liberale holdninger i »Øst«. »Øst« er ikke domineret af illiberalisme. Majoriteten af vælgerne i hovedparten af de vestligst beliggende »Øst-lande« støtter således op om værdier, som normalt ses som konstituerende for det liberaldemokratiske program. Ifølge PEW Research Centers Spring 2019 Global Attitudes Survey (Wike et al., 2019, s. 21) støtter hele 85 % af de polske respondenter såvel overgangen til flerpartisystem som indførelsen af markedsøkonomi. I det tidligere Østtyskland er der tilsvarende opbakning fra henholdsvis 85 % og 83 % af respondenterne, i Tjekkiet 74 % og 76 %, i Slovakiet 74 % og 71 %, i Ungarn 72 % og 70 %, i Litauen 70 % og 69 % og i Bulgarien 54 % og 55 %. I Ukraine er støtten henholdsvis 51 % og 47 %, mens kun 43 % og 38 % af de russiske respondenter mener, at overgangen til flerpartisystem og markedsøkonomi har været god.¹¹

Hvad er en region?

Temaserien handler i bund og grund om, hvorvidt »Øst« – og dets »Vestlige« modstykke – udgør en relevant, samlet og homogen region. Her bliver vi dog stillet over for et semantisk-definitivt problem. Som med andre begreber inden for de sociale og humanistiske videnskaber er regionsbegrebet flertydigt, og det er ofte uklart, hvad vi rent faktisk mener, når vi snakker om en region.

De fleste definitioner tager et spatielt udgangspunkt. National Geographic Society definerer for eksempel, i temmelig vage termer, en region som »an area of land that has common features. A region can be defined by natural or artificial features.« (National Geographic Society, 2011), mens WorldAtlas, lidt mere specifikt, definerer regioner som »the areas widely divided by physical geography (physical

¹¹ PEW har undersøgt opbakningen til flerpartisystemer og markedsøkonomi i henholdsvis 1991, 2009 og 2019. Den folkelige opbakning var generelt højest i 1991, i umiddelbar forlængelse af kommunismens sammenbrud, og lavest i 2009, året efter den internationale finanskrise. Siden 2009 er tilslutningen dog steget for begge variabler i syv af de ni lande. I Rusland er støtten til både flerpartisystemer og markedsøkonomi dalet kraftigt, mens Tjekkiet, som har en langt højere tilslutningsrate, har oplevet et moderat fald i opbakningen til markedsøkonomi. De største registrerede fald i tilslutningen til flerpartisystemer og markedsøkonomi fra 1991 til 2009 – men også største opsving mellem 2009 og 2019 – finder vi i Ungarn, Litauen og Ukraine (Wike et al., 2019, s. 22).

characteristics), human geography (human impact characteristics), and environmental aspects (the interaction between the environment and humanity). These areas are marked by numerous unique properties which are distinct from the outside and homogenous inside« (WorldAtlas, u.d.).¹²

Som indikeret af WorldAtlas' brug af det plurale »areas« må en region nødvendigvis bestå af to eller flere enheder, som på den ene eller anden måde er forbundet og deler samhørighed. Samtidig bør der ikke være sammenfald mellem vores definition af region og andre mere eller mindre veldefinerede koncepter. En region må derfor adskille sig fra en *stat*; enten ved at bestå af et antal sub-enheder inden for én stat og/eller af enheder, der i udstrækning går ud over en enkelt stats fysiske grænser, eventuelt bestående af et antal stater der deler væsentlige karakteristika.

En region kan, uanset hvordan vi definerer den, selvsagt ikke eksistere uafhængigt af tid og rum, og det er derfor rimeligt at bibeholde et spatio-temporalt element i definitionen. På den anden side efterlader et ensidigt fokus på stedslige-geografiske forhold os med et over-statisk og deterministisk perspektiv, som næppe bidrager positivt til forståelsen af den sociale virkelighed. Medlemmerne af »Øst« og »Vest« vil – hvis vi kun kigger på geografisk placering – for altid forblive »Øst« og »Vest« uden mulighed for at rykke fra en kategori til en anden.¹³

Regionale definitioner bygger eksplicit eller implicit på antagelser om, hvad der er vigtigt og hvad der ikke er vigtigt, og det følger derfor direkte heraf, at den måde, vi opdeler verden på, bør afhænge af, hvad vi kigger efter. I forhold til analyser af folks liv, muligheder og forståelsesmæssige virkelighed bliver spatiale definitioner nemt en hæmsko. Dette er specielt tilfældet i vores moderne verden, hvor nye informationsteknologiske løsninger og stadig billigere og hurtigere transportmuligheder gør det muligt for folk frit at kommunikere og interagere med hinanden på tværs af tid og sted. Vi har således fået mulighed for at være »tætte« med folk bosiddende på den anden side af jorden, mens vi måske ikke kender eller interagerer med vores fysiske naboer.

Hvis regioner som begreb skal have nogen mening inden for socialvidenskaberne, må det være, fordi de skabes af – og har betydning for – de mennesker, der

¹² FNs *Series M, No. 49* klassificering af verdens lande og områder repræsenterer en rent geografisk bestemt definition. Her angives det, at »geographic regions are based on continental regions; which are further subdivided into sub-regions and intermediary regions drawn as to obtain greater homogeneity in sizes of population, demographic circumstances and accuracy of demographic statistics«, og det understreges, at »[t]he assignment of countries or areas to specific groupings is for statistical convenience and does not imply any assumption regarding political or other affiliation of countries or territories by the United Nations.« (UNSD, u.d.). En sådan inddeling burde i princippet ikke variere over tid.

¹³ Her er det dog værd at bemærke, at de fleste inddelinger mellem »Øst« og »Vest« rent faktisk ikke følger en geografisk øst-vest-inddeling. Flere »Øst«-lande har således hovedstæder, der ligger vestligere end visse »Vest«-landes hovedstæder. Se for eksempel Herlofson, Daatland & Veenstra (2019, s. 39–40).

lever i dem. I stedet for ahistorisk at fokusere på geografisk nærhed og fysisk forbundethed er det derfor formålstjenligt at definere en region ud fra de forholdsvis persistente politiske, økonomiske, kulturelle og mellemfolkelige bånd, der består mellem medlemmerne af dens konstituerende enheder. En region i denne forstand består af enheder, hvis medlemmer er tættere forbundet med hinanden politisk, økonomisk, socialt, demografisk, kulturelt, holdningsmæssigt og/eller generisk, end de er med ikke-medlemmer eller medlemmer af andre regioner. Det er selvsagt ikke usandsynligt, at der ofte vil være sammenfald mellem interaktionel tæthed og geografisk nærhed, men dette er ikke givet, hvorfor geografi kun bør tillægges sekundær betydning.

Mere specifikt er det rimeligt at opstille tre nødvendige betingelser: 1. Der bør være en rimelig grad af intern homogenitet mellem en regions medlemmer i forhold til den variabel, vi fokuserer på; 2. Der bør være ekstern heterogenitet i forholdet mellem medlemmerne af regionen og ikke-medlemmer; og 3. Der bør være persistens i interaktionerne; enkeltbegivenheder gør ingen region. Eller sagt på en anden måde; variansen mellem medlemmerne af en region skal, over et rimelig tidsspand, være betydelig mindre, end den er mellem regionens medlemmer og ikke-medlemmer.

Selvom vi anlægger et krav om persistens, efterlader dette interaktionelt-strukturelle fokus et regionsbegreb, der er langt mere dynamisk end det, det klassiske geografiske fokus tillader. Det er således forskydninger i menneskelige interaktions- og holdningsmønstre, og deres afledte konsekvenser, og ikke typografiske forhold, der har betydning for, om en region spirer frem, består og eventuelt til sidst sygner hen. Folks handlinger og holdninger ændrer sig ofte radikalt over tid, og det langt hurtigere end ændringer i fysisk-typografiske forhold. Vi bør derfor næppe forvente at finde »frosne« 1000-årsregioner nogen steder.

Et eksempel på en ikke-geografisk regionstilgang, som passer til ovenstående definition, er Samuel Huntingtons betragtninger over, hvad der er særegent for »Vesten« og den vestlige civilisation (Huntington, 1996). I stedet for at henvise »Vesten« til et konkret geografisk afgrænset sted fremdrager Huntington, at »Vesten« er karakteriseret ved at være et unikt kulturelt-interaktionelt fælleskab, defineret ud fra et konglomerat af sproglige, religiøse, værdimæssige, institutionelle og traditionsbaserede karakteristika (Huntington, 1996, s. 28).¹⁴

Man kan være enig eller uenig i Huntingtons klassifikatoriske variabler, og det er givet berettiget at være kritisk over for hans noget reduktionistiske og måske egocentriske syn på historien. Hvad der dog her er vigtigt, er, at regionsbegrebet (eller hvad Huntington vil kalde »civilisation«), selvom de historiske rødder

¹⁴ Mere konkret fremdrager Huntington (1996, ss. 30–35) otte punkter, som han hævder at medlemmerne af den vestlige civilisation alle deler. Dette er henholdsvis (1) den klassiske idehistoriske arv, (2) vestlig kristendom, (3) europæiske sprog, (4) adskillelse mellem det verdslige og det gejstlige, (5) retsstatsprincipper, (6) social pluralisme og civilsamfund, (7) repræsentative politiske institutioner og (8) individualisme.

er lange, er dynamisk og geografuafhængigt. Regioner kan, uafhængigt af typologiske forhold og ændringer, transformeres, transplanteres og adopteres til nye geografiske områder. Mens »Vesten« havde sit historisk-geografiske udspring i det vestlige Europa, vil de færreste nok opponere imod, at lande som USA, Canada, Australien og New Zealand i dag også bør inkluderes i gruppen. »Vesten«, som en af nutidens mest dominerende regionskategorier, er således ikke en enhed geografisk lokaliseret vest for et eller andet mere eller mindre veldefineret »Øst«. Det er derimod et verdensomspændende og foranderligt fænomen, som potentielt kan både udvides og indskrænkes. Samme fleksibilitet bør gælde for andre regioner, herunder »Øst«. Betraget på denne måde kan en geografisk enhed, sub-national eller national, sagtens ændre regionalt tilhørsforhold, uden at der sker forskydninger i geografi.

Ved at forlade det geografiske fokus åbnes der desuden op for, at vi kan tale om regioner i koncentriske eller overlappende cirkler. En række geografiske enheder, som på et område lever op til ovenstående tre nødvendige betingelser, behøver således ikke gøre det på andre områder. Regioner kan desuden konstrueres på baggrund af »bløde« variable, såsom følelser af samhørighed og overlappende identiteter, eller »hårdere« ud fra for eksempel manifesterede sammenfald i sociale, økonomiske og politiske forhold – og der behøver ikke nødvendigvis være sammenfald i udbredelsen og intensiteten af disse forskellige regioner. Det er således muligt, uafhængigt af hinanden, at tale om økonomiske regioner, politiske regioner, kulturelle regioner, værdibaserede regioner og diskursive regioner, hvilket også er motivet bag det interdisciplinære fokus, som anlægges i denne temaserie. Samtidig gør muligheden for at en enhed på nogen områder er en del af en region, mens den på andre ikke er det, det også sværere at give et entydigt svar på, om »Øst«-præfikset bidrager positivt til at forstå og summere verden omkring os.

»Øst« som koncept i historisk kontekst

Den nok vanligste nutidige konception af »Øst« – og »Vest« – afspejler den opdeling af Eurasien, som fulgte af Jalta- og Potsdamkonferencerne i slutningen af Anden Verdenskrig. Her accepterede Vestmagterne, repræsenteret ved USA og Storbritannien, Sovjetunionens krav om at inddele efterkrigstidens Europa i en »østlig« og en »vestlig« interessesfære. »Øst« dækker således over de stater, som var en del af selve Sovjetunionen indtil 1991, samt de europæiske lande, som faldt inden for Sovjetunionens interessesfære, og som i løbet af sen-1940'erne blev underlagt kommunistisk styre.¹⁵

¹⁵ Prædikater som post-kommunistiske lande indikerer, at disse lande i udgangspunktet var ens. Dette er dog langt fra tilfældet. Der var væsentlige forskelle i både udviklingsgrad og hvor indlejrede de enkelte lande var i det marxistisk-leninistiske system. Se Kornai (1992) samt Stæhr (2019) i denne temaserie.

På nuværende tidspunkt tæller gruppen 28 FN-ankendte lande.¹⁶ Herudover kommer Kosovo, der – primært som følge af russisk modstand – ikke er officielt anerkendt som selvstændig stat, samt Østtyskland, der den 3. oktober 1990 via genforeningen med Vesttyskland blev en del af Forbundsrepublikken Tyskland, og som derfor ikke længere er at regne for en selvstændig stat.¹⁷ Nogle, herunder Karsten Stæhr (2019) i denne temaserie, regner herudover Mongoliet med som en del af »Øst« grundet landets kommunistiske fortid.

I den akademiske litteratur, som forsøger at identificere den kontinentale opdelings oprindelse, er der dog enighed om, at »Øst« og »Vest« har langt dybere historiske rødder end efterkrigstidens opdeling i »Den Frie Verden« og »Den Kommunistiske Verden«. Hvor langt tilbage opdelingen går, er der dog mindre konsensus omkring. Spørgsmålet afhænger af hvilke faktorer, som tillægges definatorisk vægt, herunder om »Øst« skal betragtes ud fra politiske, økonomiske eller »dybere« kulturelle, religiøse og identitetsmæssige parametre.

Berend (1986), inspireret af marxistisk udviklingsteori, hævder, at opdelingen i »Øst« og »Vest« afspejler historisk akkumulerede strukturelle forskelle, hvis udgangspunkt kan spores tilbage til det 5. til 8. århundrede. Forskellen mellem »Øst« og »Vest« ses som et stiafhængigt resultat ansporet af divergerende feudale udviklings-træk. Den naturlige (vestlige) feudaliseringsproces, som førte til udviklingen af nationalstater, demokrati, retssamfund og markedsøkonomi, blev i »Øst« holdt tilbage under påvirkninger fra Asien, især via de mongolske og tyrkiske invasioner. Mens feudaliseringen i »Vest« førte til fremvæksten af forskellige stænder, som hver især havde en magtbase, som var relativt uafhængig af centralmagten, betød en forsinket og ufuldstændig feudalisering i »Øst«, at magten blev koncentreret i samfundets absolutte top. Mens feudaliseringen i »Vest« skabte fundamentet for både Oplysningstidens liberaldemokratiske tankegods og den Industrielle Revolutions eksplosive produktionsfremgang, førte de fastfrosne absolutistiske magtstrukturer i »Øst« til manglende social mobilitet, hvilket igen forhindrede, at »Øst« kunne følge »Vest« ind i kapitalismens tidsalder. Mens »Vest«-landene etablerede sig som de helt centrale politiske og økonomiske spillere i det fremvoksende internationale økonomiske

¹⁶ Dette drejer som om de 15 lande Armenien, Aserbajdsjan, Estland, Georgien, Hviderusland, Kasakhstan, Kirgisistan, Letland, Litauen, Moldova, Rusland, Tadsjikistan, Turkmenistan, Ukraine og Usbekistan, som alle var en del af Sovjetunionen frem til 1991 (Litauen erklærede sig dog selvstændige allerede 11. marts 1990, men blev først anerkendt af Sovjetunionen den 6. september 1991 og af FN den 17. september, 1991) samt de 13 tidligere »vasal«-lande i Øst- og Centraleuropa: Albanien, Bosnien-Hercegovina, Bulgarien, Kroatien, Montenegro, Nordmakedonien, Polen, Rumænien, Serbien, Slovakiet, Slovenien, Tjekkiet og Ungarn.

¹⁷ Der findes en større litteratur, som sammenligner udvikling – politisk, økonomisk, demografisk, socialt og holdningsmæssigt – i de tidligere Øst- og Vesttysklande. Se for eksempel Bauernschuster & Rainer (2012), Dalton & Weldon (2010), Goldstein & Kreyenfeld (2011), van Hoorn & Maseland (2010) og Kluge & Weber (2018).

system, blev »Øst« låst fast i periferien, som producenter af basale fødevarer, hvilket over tid førte til et stadig større økonomisk skel mellem de to halvdele af Europa.

En anden, men dog relateret, forklaring på opdelingen mellem »Vest« og »Øst« er civilisatorisk og tager udgangspunkt i religiøse og kulturelle forskelle. I denne litteratur fokuseres ofte på Det store Skisma i 1054, hvorved kristendommen splittedes op i en »Vestlig« romersk katolsk – og senere katolsk og protestantisk – kirke og en »Østlig« byzantinsk ortodoks kirke. Tvedelingen af kristendommen hævdes at have ført til kulturelle og mentalitetsmæssige forskelle, som stadig – og upåagtet eventuel senere sekularisering – den dag i dag påvirker den måde, folk tænker og handler på. Tankegangen lægger sig tæt op af Max Webers *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* fra 1904–5 (Weber, 1958) og den efterfølgende litteratur om civic culture grundlagt af Gabriel A. Almond og Sidney Verba (Almond & Verba, 1963).

Også Samuel Huntingtons (1993; 1996) civilisationstese falder indenfor denne litteratur. Argumentet er, at religiøst-kulturelt indlejrede folkeligt baserede værdier er prædisponerende for et lands politiske, sociale og økonomiske udvikling. Tilgangen deler den marxistisk inspirerede litteraturs vurdering af »Øst« som – på den lange bane – politisk og økonomisk relativt tilbagestående i forhold til »Vest«. Årsagsforklaringen er dog bundet op på en påstand om, at arven fra ortodoks kristendom – og senere, især på Balkan, også osmannisk indflydelse – har skabt en dybtliggende politisk kultur i »Øst«, som går dårligt i spænd med de liberaldemokratiske og kapitalistiske grundprincipper, som definerer »Vest«. De områder, som historisk har været domineret af ortodoks og osmannisk kultur, fremhæves således som værende præget af kollektivism, fatalisme og social passivitet, hvilket står i kontrast til »Vest«-landenes individualistiske, entreprenante og demokratiske kultur.

Det er her ikke stedet at diskutere den empiriske validitet af de to ovenstående forklaringsmodeller. Det står dog klart, at hverken den marxistisk inspirerede eller den kulturelle-civilisatoriske forklaring opdeler det eurasiske område i så entydigt definerede halvdele, som den man generelt finder i den offentlige debat. I forhold til begge forklaringer vil der således være miksede zoner, og det er tvivlsomt, om tesserne har relevans i forhold til de østligste »Øst«-lande i for eksempel Centralasien. At billedet er mere mudret end som så, anerkendes både af Berend (1986; 2005) og Madeley (2003). Nogle »Øst«-lande har således haft en mere »normal« feudalisering end andre, og visse »Øst«-lande er mindre påvirket af byzantinsk ortodoksi end andre.¹⁸ Dette åbner op for en graduering af »Øst« og »Vest«, eller hvad Melegh (2006) kalder for en »East-West slope«. At gøre »Øst« og »Vest« til mere eller mindre idealtypiske poler på et kontinuum i forhold til hvilket, dette eller hint samfund tenderer, leder

¹⁸ I modsætning til Huntingtons (1993, s. 30) skarpe »Øst«- »Vest« opdeling af Europa identificerer Madeley (2003) to multikonfessionelle bæltter i Europa; et nordvestlig-sydøstligt på grænsen mellem den katolske og den protestantiske blok, og et nord-sydgående, placeret mellem den protestantiske/katolske blok og den ortodokse blok. Sidstnævnte følger i hovedsagen Huntingtons linie, men dækker et langt bredere territorie.

naturligt til en subregionalisering af »Øst« og »Vest«. Både indenfor den akademiske og den mere folkelige diskurs finder vi således en mangfoldighed af ofte overlappende subregionale betegnelser, herunder Det tidligere Sovjetunionen, Østeuropa, Centraleuropa, Visegrådlandene, Baltikum, de »nye EU-lande«, Sydøsteuropa, Balkan, Kaukasus, Vestlige postkommunistiske område og Centralasien.¹⁹

Mens de to første forklaringer argumenterer for, at der er manifesterede økonomiske, strukturelle eller kulturelle forskelle mellem »Vest« og »Øst«, tager den tredje tilblivelseshistorie udgangspunkt i »Øst« som en social konstruktion, bevidst fabrikeret i »Vest« af nogle af Oplysningstidens fremmeste tænkere. Med udgangspunkt i Edward Saids idé om »orientalisme« (Said, 1978) hævder Larry Wolff (1994), at »Øst« blev skabt som et mindre flatterende imaginært alter ego til det nye fremvoksende »Vest«.²⁰ Uden væsentligt empirisk belæg blev »Øst« tilskrevet samme barbariske rolle som »Nord« havde haft under renæssancen, mens »Vest« erstattede »Syd« som eksponent for det civiliserede. Skabelsen af »Øst« skal således ses som en integreret og nødvendig del af »Vests« egen idémæssige tilblivelseshistorie (Wolff, 1994, s. 360). Det negative semiperiferære syn på »Øst« – og det tilsvarende selvforhærdende syn på »Vest« – som genfindes i den nutidige offentlige diskurs har således dybe historiske rødder: Der er som sådan intet nyt i opfattelsen af »Øst« som noget, der nok er en del af os selv, men som så alligevel ikke helt kvalificerer.

Denne temaserie har som mål at bidrage til den empiriske forståelse af udviklingen i »Øst« og i dets »Vestlige« modstykke. Har de negative konnotationer associeret med »Øst« bund i virkeligheden, eller reflekterer de samme fordomsfuldhed, som Wolff (1994) fremhæver prægede Oplysningstidens tænkere?

Fire perspektiver på »Øst« – og »Vest«

Artikelsamlingen består, ud over dette indledende og konkluderende bidrag, af fire artikler, skrevet af nogle af de fremmeste skandinaviske-sprogede forskere inden for deres respektive fagfelter. De fire bidrag belyser hver for sig væsentlige aspekter af »Øst«, og kan som sådan læses uafhængigt af seriens overordnede problemstilling. Som temaseriens redaktør har projektet været præget af store forventninger, men også en underliggende bekymring: Er det virkelig muligt at sætte forskere fra så

¹⁹ Disse underinddelinger lider ofte af samme klassifikatoriske problemer som opdelingen i »Øst« og »Vest«. Det er langt fra altid åbenlyst, hvorfor et bestemt land tilskrives en bestemt region og ikke en anden. Er det geografisk nærhed, historisk eller kulturel samhørighed, eller er det noget helt tredje, der er afgørende? Et særligt problem er risikoen for, at bestemte lande klassificeres ud fra den afhængige variable, hvilket medfører tautologiske fejlslutninger. De baltiske lande, generelt anerkendt for deres relative succes, klassificeres for eksempel ofte som Centraleuropa. Havde de været mindre succesfulde, ville de sandsynligvis oftere blive grupperet sammen med de øvrige 13 post-sovjetiske stater.

²⁰ Wolff (1994) fremhæver især Voltaires *Histoire de Charles XII* fra 1731 som et centralt værk i »skabelsen« af »Øst«.

forskellige grene af de sociale og humanistiske videnskaber sammen, uden at det ender i et akademisk babelstårn, hvor alle taler forbi hinanden? Læst i sammenhæng er det dog åbenlyst, at denne bekymring har været grundløs. Selvom artiklerne af naturlige årsager bygger på forskellige litteraturer og traditioner komplementerer de på fineste vis hinanden. Fælles for alle bidrag er deres fokus på den faktiske virkelighed. De er alle komparativt orienterede og drevet af kvantitative empiriske data.

»Generasjoner imellom: Holdninger til familiens ansvar øst og vest i Europa« af Katharina Herlofson, Svein Olav Daatland og Marijke Veenstra udgør seriens første bidrag (Herlofson, Daatland & Veenstra, 2019). Artiklen relaterer sig til »privatsfæren«, og undersøger, på basis af survey-data fra »Generations and Gender Survey«, inter-generationelle normer i forhold til såvel voksne børns forsørgeransvar over for deres forældre (opadgående normer/*filial responsibility*) og forældres forpligtelser over for deres voksne børn (nedadgående normer/*parental responsibility*). I alt otte »Øst«-lande (Bulgarien, Estland, Georgien, Litauen, Polen, Rumænien, Rusland og Tjekkiet) og fem »Vest«-lande (Belgien, Frankrig, Norge, Sverige og Tyskland) indgår i analysen.

Herlofson, Daatland og Veenstra finder en forholdsvis stor, og positiv, korrelation mellem *filial responsibility* og *parental responsibility* i de 13 lande. I de fleste er der dog generelt større tilslutning til voksne børns ansvar over for deres forældre, end der er til forældres forpligtelser over for deres voksne børn. I tre »Vest«-lande – Norge, Sverige og Frankrig – gør det modsatte sig imidlertid gældende, men dette kan næppe tages som udtryk for et generisk »Øst«- »Vest« skel.

Overordnet set er tilslutningen til inter-generationelle normer væsentligt højere i »Øst« end i »Vest«. Dette indikerer umiddelbart, at opdelingen i »Vest« og »Øst« bidrager til vores forståelse. Grænsen mellem »Øst« og »Vest« ser dog ud til at gå geografisk længere mod øst end den konventionelle demarkering mellem de to tilsiger. Ifølge Herlofson, Daatland og Veenstra er der dog i højere grad tale om at opslutningen til familienormer på landeniveau følger en diagonalgående akse fra nord-vest mod syd-øst. Opbakningen ser således ud til at blive stærkere, jo længere syd-øst vi går, hvilket kunne tyde på en form for geografisk-kulturel determinisme.²¹ Samtidig korrelerer familienormer stærkt med såvel det generelle økonomiske velfærdsniveau (målt via BNP per capita PPP), tilgangen til offentlige velfærdsydelser (andelen af ældre der bor på institution og sundhedsudgifter som procent af BNP) og forventet levealder blandt mænd. Jo rigere et land er, jo bedre tilgangen er til offentlige velfærdsydelser og jo højere forventet levealder blandt mænd, des mindre er opslutningen til inter-generationelle forsørgernormer. Dette indikerer, at familienormerne i væsentlig grad

²¹ Herlofson, Daatland og Veenstra diskuterer kort den estiske case og finder, at opbakningen til familienormer er stærkere blandt etniske russere, end den er blandt den titulære del af befolkningen. Selvom emnet kræver yderligere undersøgelse, kunne det tyde på, at det her er kulturelle faktorer, der spiller ind.

er afhængige af udviklingsmæssige aspekter, og man kan derfor forvente, at billedet vil ændre sig over tid.

Andet bidrag til serien er Thomas Hansens og Britt Slagsvolds artikel »Et Øst-Vest-skilte for eldres livskvalitet i Europa? En sammenligning af ensomhed og depressive symptomer i 12 lande« (Hansen & Slagsvold, 2019). Artiklen undersøger forskelle i selvrapporeret ensomhed og depression blandt 18-80-årige generelt, og blandt 60-80-årige mere specifikt, i syv »Øst«-lande (Bulgarien, Georgien, Litauen, Polen, Rumænien, Rusland og Tjekkiet) og fem »Vest«-lande (Belgien, Frankrig, Norge, Sverige og Tyskland).²² Ligesom Herlofson, Daatland og Veenstra (Herlofson et al., 2019) baserer Hansen og Slagsvold deres analyser på individbaserede spørgeskemadata fra »Generations and Gender Survey«.

Hansen og Slagsvold finder markante forskelle mellem »Øst« og »Vest« i udbredelsen af såvel selvrapporeret ensomhed som depression. Både ensomhed og depression, som er forholdsvis tæt korrelerede, stiger med alderen i hovedparten af landene. I »Vest« er den aldersrelaterede stigning dog forholdsvis moderat.²³ I »Øst« er ensomhedsniveauerne generelt højere indenfor alle alderskategorier, og langt kraftigere stigende i de ældre kategorier. Hvad angår selvrapporeret depression, starter flere af »Øst«-landene ud lavere end »Vest«-landene, men forekomsten stiger ligesom ensomhed kraftigt blandt ældre. Der er dog betydelig varians indenfor »Øst«-gruppen. Når det gælder ensomhed, stikker især Polen ud fra mængden af »Øst«-lande. Ensomhed blandt de ældste respondentgrupper i Polen er således væsentligt lavere end i de øvrige »Øst«-lande. En nærmere statistisk analyse viser dog, at det ikke er alder som sådan, som fører til øget ensomhed og depression i især »Øst«.

Hansen og Slagsvold finder således, at variansen i ensomhed og depression på landeplan primært skyldes forskellene i økonomiske og sociale risikofaktorer. »Øst«-landene vedbliver dog med at have en højere forekomst af ensomhed end »Vest«-landene, når der kontrolleres for effekten af køn, alder, aldrig gift, skilt, enkestand, antal børn, økonomisk situation, uddannelse, erhvervsaktivitet og sundhedstilstand. Det er dog interessant, at hverken køn, alder, antal børn eller uddannelse har en statistisk signifikant effekt. Hvad angår depression, kommer samtlige kontrolvariable på nær respondenternes alder ud som stærkt signifikante. Ved at holde disse faktorer konstante ændres fortegnet desuden på ladedummiene for alle seks »Øst«-lande. Respondenterne i disse lande er således – *ceteris paribus* – signifikant mindre depressive end deres fæller i »Vest«. Mens idéen om at holde alle sociale og økonomiske faktorer lige naturligvis er urealistisk, indikerer resultatet, at forskellene indenfor især depression er drevet af økonomiske og strukturelle faktorer. Det kan dog – som påpeget af Hansen og Slagsvold – ikke afvises, at også kulturelle forhold spiller ind.

²² Der mangler data for selvrapporeret depression fra Polen og Tyskland, hvorfor Hansen og Slagsvolds analyse her kun inkluderer 10 lande.

²³ I Sverige er forekomsten af såvel ensomhed som depression klart højest blandt de yngste aldersgrupper. I Norge gælder dette depressive symptomer.

Resultaterne af Hansens og Slagsvolds analyser synes at gå fint i spænd med konklusionerne i Herlofson, Daatland og Veenstras bidrag. Generelt ser socio-økonomisk udvikling ud til at spille den væsentligste rolle i forhold til at forklare variansen i såvel familienormer som i individuel mental helse.

Temaseriens tredje bidrag er Karsten Stæhrs artikel »Økonomisk vækst, produktion og divergens i transitionslandene« (Stæhr, 2019). Artiklen analyserer den økonomiske udvikling i de 30 postkommunistiske lande (inklusive Mongoliet). Fokus er på spørgsmålet om konvergens – eller mangel på samme – såvel inden for gruppen af postkommunistiske lande som i forhold til »Vest«, repræsenteret ved USA.

Selvom de 30 lande under ét har oplevet en indsnævring af indkomstgabet i forhold til USA i perioden fra 1990 til 2018, har udviklingen langt fra været jævn endside uniform inden for gruppen.

Mens konvergensteori tilsiger, at landene over tid vil konvergere, har trenden langt hen ad vejen gået i den modsatte retning. Som Karsten Stæhr påpeger, var der allerede ved kommunismens sammenbrud store forskelle mellem de 30 lande. Dette gælder både i forhold til økonomiske udviklingsniveauer og i forhold til de strukturelle udfordringer, de enkelte lande stod overfor. I løbet af den postkommunistiske periode – og i særdeleshed under opsvinget fra 2000–2008 – er de økonomiske forskelle mellem landene imidlertid blevet yderligere forstærket. Generelt har det således været de i forvejen rigeste transitionslande, som har haft den bedste produktionsudvikling, mens de fattigste lande i gruppen tenderer mod lav eller ingen vækst. De 11 »nye« EU-lande har oplevet intern konvergens og en hurtig indsnævring af indkomstforskellene i forhold til »Vest«. De 13 tidligere sovjetrepublikker har derimod oplevet betydelig divergens.²⁴ Nogle tidligere sovjetrepublikker, såsom Rusland, Kasakhstan, Aserbajdsjan og Turkmenistan, som er rige på råstoffer, men også Hviderusland, har klaret sig relativt godt. Andre, såsom Moldova, Ukraine og en række centralasiatiske lande, halter derimod bagefter og har ikke været i stand til at formindske afstanden til »Vest« væsentligt. De seks balkanlande synes hverken at have konvergeret eller divergeret fra hinanden i perioden fra 2000 og frem, men har dog formået at reducere indkomstgabet til »Vest«. Den øgede heterogenitet blandt de 30 lande leder Karsten Stæhr til at konkludere, at det »[i] økonomisk sammenhæng giver (...) mindre og mindre mening at behandle og analysere transitionslandene under ét« (Stæhr, 2019, s. 107).

Fjerde og sidste bidrag er Andreas Bågenholms artikel »Öst är öst och väst är väst? En jämförande studie av partisystemens stabilitet i Europa 2008–2019« (Bågenholm, 2020). På basis af 82 parlamentsvalg i perioden fra 2008–2019 undersøger artiklen stabiliteten i det partipolitiske landskab i 25 EU-lande. I alt ti »Øst«- og 15 »Vest«-lande

²⁴ Karsten Stæhr inkluderer Mongoliet som en del af den postsovjetiske gruppe, mens de tre baltiske lande Estland, Letland og Litauen indgår i gruppen af »nye« EU-lande.

er repræsenteret. Bågenholm ser i sin analyse både på ændringer i den overordnede volatilitet over tid og på forskelle i vælgeropslutningen til nye partier indenfor de to landegrupper. Herudover undersøger han en række mulige forklaringer på den observerede varians.

Selvom der er overlap på tværs af »Øst« og »Vest«, finder Bågenholm en stærk og statistisk signifikant sammenhæng mellem region og generel volatilitet, og sammenhængen vedbliver at bestå, når der kontrolleres for arbejdsløshed, vækst i BNP, korruption og antallet af effektive partier i parlamentet (ENPP). Det samme gør sig gældende, når der alene ses på tilslutningen til nye partier. Effekten af region er dog her svagere og mindre signifikant.

Mens »Øst« udviser højere volatilitet på både det overordnede plan og i forhold til nye partier, har trenden i løbet af den undersøgte 12-årsperiode gået mod en konvergens mellem »Øst« og »Vest«. Når det gælder overordnet volatilitet, har »Øst« og »Vest« således hver især nærmet sig hinanden med gennemsnitligt knapt et halvt procentpoint om året i den undersøgte periode. I tilfældet med nye partier har »Øst« oplevet et skarpere fald i volatiliteten på cirka 0,9 procentpoint om året, mens volatiliteten i »Vest« årligt er steget med mere moderate 0.3 procentpoint. Variansen mellem landene i »Øst« har været faldende i løbet af den undersøgte periode, mens det modsatte ser ud til at være tilfældet i »Vest«. Det kunne således tyde på, at »Øst« er ved at blive mere stabilt og samtidig også mere homogent, mens det modsatte synes at være undervejs i »Vest«. Som Bågenholm dog gør opmærksom på, er trendlinierne følsomme over for enkeltobservationer, og man skal være varsom med at ekstrapolere resultaterne.

I sidste del af artiklen diskuterer Bågenholm på baggrund af statistiske estimationer en række mulige årsagsforklaringer. Mens korruption synes at være den væsentligste forklaringsfaktor, når man ser på de 25 lande under et, indikerer separate analyser af volatiliteten i »Øst« og »Vest«, at de to regioner er drevet af forskellige logikker. I »Vest« er det primært korruption som er den drivende faktor, mens arbejdsløshed og BNP-vækst i året før valget synes afgørende i »Øst«. Herudover hævder Bågenholm, at volatiliteten i »Øst« i nogen grad er selvdreven, således at høj gennemsnitlig volatilitet i de foregående to valg fører til høj vælgervandring i det næste valg.

Sammenfattende konklusion

Valg betyder også fravalg, og mens de fire bidrag i temaserien dækker et bredt emnefelt, er der en lang række emner, som ville have været oplagte at medtage, men som af forskellige årsager ikke har kunnet inkluderes i temaserien. Det ville for eksempel have været relevant at inkludere spørgsmål om ideologisk udvikling (jævnfør ovenstående diskussion om populisme i »Øst« og »Vest«?) og folkelige værdier og opinion. Ligeledes ville bidrag omhandlende udenrigspolitiske orienteringer og alliancedannelser, internationale handelsmønstre, korruption og statssoliditet samt kulturelle og

mellemløkkelige bånd og forbindelser have bidraget væsentligt til artikelsamlingens overordnede problemstilling. Mens artikelsamlingen hermed finder sin afslutning, lukkes der ikke ned for debatten om »Øst« og »Vest« og deres gensidige udvikling. Fremtidige bidrag i såvel Nordisk Østforum som i andre tidsskrifter og medier vil således være med til at nuancere problemstillingen.

Når det gælder temaseriens overordnede problemstilling – Er det stadig, hvis om nogensinde, relevant at snakke om »Øst« og »Vest«? – bliver svaret, som indikeret i diskussionen af regionsbegrebet, lidt som at sælge elastik i metermål. Der kan således næppe opstilles nogle nagelfaste normer for, hvor meget mindre variansen inden for en landegruppe skal være i forhold til variansen til andre grupper og lande, før et selvstændigt regionsprædikat er berettiget. Man kan således både argumentere for et »ja« og et »nej«, samt graduerede positioner derimellem. Det er dog værd at bemærke, at anvendelsen af regionsprædikater som »Øst« og »Vest« ofte indgyder en opfattelse af, at den interne varians blandt medlemmerne af denne eller hine kategori er ubetydelig, hvilket igen kan give grobund for mytologiseringer, fordomme og falske stereotypiseringer. Dette er især en risiko i tilfældet »Øst«, som historisk har været forbundet med – og offer for – negative konnotationer.

Uanset om vi vælger at tillægge kategorierne »Øst« og »Vest« selvstændig heuristisk værdi eller ej, så viser bidragene i dette temanummer tydeligt, at der helt overordnet *er* store forskelle mellem landene i de to kategorier: »Øst« *har* gennemsnitligt større opslutning til intergenerationelle familienormer, *er* mere præget af ensomhed og depression blandt ældre, *er* mindre økonomisk udviklet og *har* væsentlig større volatilitet, når det kommer til partivalg, end det, der er normen i »Vest«. Samtidig dokumenterer bidragene også, at der er betydelig varians inden for »Øst« og »Vest«, og at grænserne mellem dem er dynamiske. Der er således tydelige tegn på både konvergens på tværs af »Øst« og »Vest« og voksende heterogenitet inden for de to kategorier.

Hvis »Øst« skal ses som noget særligt – som *sui generis* – må det nødvendigvis være, fordi det repræsenterer noget fundamentalt anderledes og ikke blot en graduel afvigelse fra »Vest«. »Øst« må enten være underlagt en særlig historisk betinget udviklingslogik eller en form for kulturelt bestemt determinisme. Set på tværs af de fire bidrag synes hovedbudskabet dog at være, at forskellene mellem »Øst« og »Vest« primært er et resultat af forskelle i økonomisk udvikling og strukturelle forhold, og i mindre grad et spørgsmål om særlige kulturelle forhold eller egenart. Da økonomiske og strukturelle forhold generelt er mere variable end kulturelle særegenheder, kan vi forvente at se betydelige forskydninger i hvilke regionale tilhørsforhold de enkelte lande *objektivt* set burde have. Det er dog sandsynligt, at træghed i forhold til at få folks *subjektivt* definerede mentale kort synkroniseret med den faktiske virkelighed vil føre til, at dette eller hint lands regionale tilhørsforhold ikke bliver opdateret. Som det ser ud nu, ser grænsen mellem »Øst« og »Vest« i hvert fald ud til objektivt at have flyttet sig geografisk øst for den gængse Stettin-Trieste-linie, defineret af Winston Churchill i sin »Sinews of Peace«-tale fra 1946 (Churchill, 1946).

Litteraturliste

- Agadjanian, A. (2017). Tradition, morality and community: Elaborating Orthodox identity in Putin's Russia. *Religion, State and Society*, 45(1), 39–60.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton, N.J.: Princeton university press.
- Anderson, B. (2016). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Revised ed.). London: Verso Books.
- Bågenholm, A. (2020). Öst är öst och väst är väst? En jämförande studie av partisystemens stabilitet i Europa 2008–2019. *Nordisk Østforum*, 34.
- Bakić-Hayden, M. (1995). Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54(4), 917–931.
- Bandelj, N., & Finley, K. (2019). East European Discontent. *Problems of Post-Communism*, 66(5), 356–368.
- Bauernschuster, S., & Rainer, H. (2012). Political regimes and the family: How sex-role attitudes continue to differ in reunified Germany. *Journal of Population Economics*, 25(1), 5–27.
- Berend, I. T. (1986). The Historical Evolution of Eastern Europe as a Region. *International Organization*, 40(2), 329–346.
- Berend, I. T. (2005). What is Central and Eastern Europe? *European Journal of Social Theory*, 8(4), 401–416.
- Boyer, D. C. (2000). On the Sedimentation and Accreditation of Social Knowledges of Difference: Mass Media, Journalism, and the Reproduction of East/West Alterities in Unified Germany. *Cultural Anthropology*, 15(4), 459–491.
- Brubaker, R. (2017). Between nationalism and civilizationism: The European populist moment in comparative perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191–1226.
- Churchill, W. (1946). *Sinews of Peace*. Wilson Center Digital Archive. Hentet 3. marts 2020 fra <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116180#document-0>.
- Conley, H. A., Mina, J., Ruslan Stefanov, & Martin Vladimirov. (2016). *The Kremlin Playbook: Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. CSIS - Center for Strategic & International Studies. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Curanović, A. (2019). Russia's Mission in the World. *Problems of Post-Communism*, 66(4), 253–267.
- Dalton, R. J., & Weldon, S. (2010). Germans Divided? Political Culture in a United Germany. *German Politics*, 19(1), 9–23.
- Dittmer, J., & Bos, D. (2019). *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Dülffer, M., Luther, C., & Zacharakis, Z. (2015, 07. februar). Russia-Greece: Caught in the web of the Russian ideologues. *Die Zeit*. Hentet 3. marts 2020 fra <https://www.zeit.de/politik/ausland/2015-02/russia-greece-connection-alexander-dugin-konstantin-malofeev-panos-kammeno>.
- Engler, S., Pytlas, B., & Deegan-Krause, K. (2019). Assessing the diversity of anti-establishment and populist politics in Central and Eastern Europe. *West European Politics*, 42(6), 1310–1336.
- Engström, M. (2014). Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy. *Contemporary Security Policy*, 35(3), 356–379.
- Goldstein, J. R., & Kreyenfeld, M. (2011). Has East Germany Overtaken West Germany? Recent Trends in Order-Specific Fertility. *Population and Development Review*, 37(3), 453–472.
- Hagen, J. (2003). Redrawing the imagined map of Europe: The rise and fall of the 'center'. *Political Geography*, 22(5), 489–517.
- Hansen, T., & Slagsvold, B. (2019). Et Øst-Vest-skiller for eldres livskvalitet i Europa? En sammenligning av ensomhet og depressive symptomer i 12 land. *Nordisk Østforum*, 33, 74–90.
- Herlofson, K., Daatland, S. O., & Veenstra, M. (2019). Generasjoner imellom: Holdninger til familiens ansvar øst og vest i Europa. *Nordisk Østforum*, 33, 34–53.
- Hudabiunnig, I. (2004). The Otherness of Eastern Europe. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 25(5–6), 369–388.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49.
- Huntington, S. P. (1996). The West Unique, Not Universal. *Foreign Affairs*, 75(6), 28–46.
- Ives, T. H. (1999). *Estonia as a Nordic Country*. EV Välisministeerium/Estiske Udenrigsministerium. Hentet 3. marts 2020 fra <https://vm.ee/et/node/42622>.
- Keating, V. C., & Kaczmarek, K. (2019). Conservative soft power: Liberal soft power bias and the 'hidden' attraction of Russia. *Journal of International Relations and Development*, 22(1), 1–27.

- Klapisis, A. (2015). *An Unholy Alliance: The European Far Right and Putin's Russia*. Wilfried Martens Centre for European Studies. Hentet 3. marts 2020 fra <https://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/far-right-political-parties-in-europe-and-putins-russia.pdf>
- Kluge, J., & Weber, M. (2018). Decomposing the German East–West wage gap. *Economics of Transition and Institutional Change*, 26(1), 91–125.
- Kornai, J. (1992). *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Krastev, I., & Holmes, S. (2018). Explaining Eastern Europe: Imitation and Its Discontents. *Journal of Democracy*, 29(3), 117–128.
- Kundera, M. (1984). The tragedy of central Europe. *New York Review of Books*, 31(7), 33–38.
- Laruelle, M. (2016) Russia as an anti-liberal European civilisation. I P. Kolstø & H. Blakkisrud (Red.), *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–2015*. Edinbourg: Edinbourg University Press.
- Lindstrom, N. (2003). Between Europe and the Balkans: Mapping Slovenia and Croatia's 'Return to Europe' in the 1990s. *Dialectical Anthropology*, 27(3), 313–329.
- Madeley, J. (2003). A framework for the comparative analysis of church–state relations in Europe. *West European Politics*, 26(1), 23–50.
- Melegh, A. (2006). *On the east-west slope: Globalization, nationalism, racism and discourses on Eastern Europe*. New York: Central European University Press.
- Morozov, V. (2015). *Russia's Postcolonial Identity: A Subaltern Empire in a Eurocentric World*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- National Geographic Society. (2011, 07. September). *Region*. National Geographic Society. Hentet 3. marts 2020: <http://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/region/>.
- Orenstein, M. A., & Kelemen, R. D. (2017). Trojan Horses in EU Foreign Policy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 55(1), 87–102.
- Østbø, J. (2016). *The New Third Rome: Readings of a Russian Nationalist Myth*. Stuttgart: Ibidem.
- Pabriks, A. (2017, January 7). UN officially changes Status of Baltic states from Eastern Europe to Northern Europe. This is where we belong. [Http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm](http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm) ... [Tweet]. @pabriks. <https://twitter.com/pabriks/status/817841214334652418>.
- Polyakova, A. (2014). Strange Bedfellows: Putin and Europe's Far Right. *World Affairs*, 177(3), 36–40.
- Rose, R., & Munro, N. (2008). Do Russians see their future in Europe or the CIS? *Europe-Asia Studies*, 60(1), 49–66.
- Rosenberger, L., & Morley, T. (2019). *Russia's Promotion of Illiberal Populism: Tools, Tactics, Networks*. 8.
- Rupnik, J. (2016). The Specter Haunting Europe: Surging Illiberalism in the East. *Journal of Democracy*, 27(4), 77–87.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. London: Routledge & Kegan.
- Shekhovtsov, A. (2018). *Russia and the western far right: Tango noir*. London: Routledge.
- Sidorov, D. (2006). Post-Imperial Third Romes: Resurrections of a Russian Orthodox Geopolitical Metaphor. *Geopolitics*, 11(2), 317–347.
- Silvius, R. (2015). Eurasianism and Putin's Embedded Civilizationalism. In *The Eurasian Project and Europe* (pp. 75–88). London: Palgrave Macmillan.
- Stæhr, K. (2019). Økonomisk vækst, produktion og divergens i transitionslandene. *Nordisk Østforum*, 33, 91–108.
- Suslov, M. D. (2014). 'Holy Rus': The Geopolitical Imagination in the Contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Politics & Law*, 52(3), 67–86.
- Swindle, J., Dorius, S. F., & Melegh, A. (2019). *The Mental Map of National Hierarchy in Europe* [Preprint]. SocArXiv. Hentet 3. marts 2020 fra <https://osf.io/pd4rb>.
- Szondi, G. (2007). The role and challenges of country branding in transition countries: The Central and Eastern European experience. *Place Branding and Public Diplomacy*, 3(1), 8–20.
- Učeň, P. (2007). Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe. *SAIS Review of International Affairs*, 27(1), 49–62.
- UNSD. (u.d.). *Standard country or area codes for statistical use (M49), Geographic Regions*. Hentet 3. marts 2020 fra <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>.
- van Hoorn, A., & Maseland, R. (2010). Cultural differences between East and West Germany after 1991: Communist values versus economic performance? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 76(3), 791–804.

- Weber, M. (1958). *The protestant ethic and the spirit of capitalism* (Vol. 21). New York: Charles Scribner's sons.
- White, S., & McAllister, I. (2008). Russia and Its Neighbours: East or West? *Irish Studies in International Affairs*, 19, 43–56.
- White, S., McAllister, I., & Feklyunina, V. (2010). Belarus, Ukraine and Russia: East or West? *The British Journal of Politics and International Relations*, 12(3), 344–367.
- Wike, R., Poushter, J., Silver, L., & Cornibert, S. (2019). *Most embrace democracy and the EU, but many worry about the political and economic future*. 189. Hentet 3. marts 2020 fra <https://www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2019/10/Pew-Research-Center-Value-of-Europe-report-FINAL-UPDATED.pdf>.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- WorldAtlas. (u.d.). *What is a Region?* WorldAtlas. Hentet 3. marts 2020 fra <https://www.worldatlas.com/what-is-a-region.html>.
- Zeigler, D. J. (2002). Post-communist Eastern Europe and the cartography of independence. *Political Geography*, 21(5), 671–686.
- Zelenskij, V. (2019, maj). Full Text of Volodymyr Zelenskyy's First Speech as President of Ukraine. *Hromadske International*. Hentet 3. marts 2020 fra <https://en.hromadske.ua/posts/full-text-of-volodymyr-zelenskyy-s-first-speech-as-president-of-ukraine?fbclid=IwAR0ienIq-pzDvloJGW8nVMvJcIixJbLUYgEZPSvaSgrOEckIRCLRznNZ364>.